

Wartości uznawane przez Polaków na tle Europy

Co cenią Polacy?

Prof. dr hab. Aleksandra Jasińska-Kania zajmuje się teoriami socjologicznymi, bada stereotypy i uprzedzenia narodowe oraz wartości społeczne; współpracuje z Komitetem Socjologii PAN

ALEKSANDRA JASIŃSKA-KANIA
Instytut Socjologii, Warszawa
Uniwersytet Warszawski
aleksandra.kania@uw.edu.pl

Wartości uznawane przez Polaków są bardziej tradycjonalistyczne niż w bogatych krajach europejskich, choć w ostatnim dwudziestoleciu ulegają przemianom

Obchody dwudziestolecia przemian ustrojowych oraz piątej rocznicy przystąpienia Polski do Unii Europejskiej skłaniają do stawiania pytań, jak zmieniały się w tym okresie wartości Polaków oraz na ile są one podobne do wartości społeczeństw innych krajów, a na ile się od nich różnią.

Europejskie Badania Wartości

Odpowiedzi na te pytania można poszukiwać, odwołując się do danych z międzynarodowych porównawczych badań europejskich wartości European Values Study (EVS). Pierwsze takie badania przeprowadzono

w 1981 r. w 10 krajach, a następnie powtarzano co dekadę: w 1990 r. objęto nimi 26 krajów europejskich, w 1999 r. 32 kraje, w 2008 r. 46 krajów. Rozszerzono je nadto o badania w skali światowej: „Word Values Surveys” (WVS). W Polsce przeprowadzono je trzykrotnie: w 1990, 1999 i 2008 r. Wspólny, porównywalny kwestionariusz badań ankietowych reprezentatywnych prób ludności w kilkudziesięciu krajach stwarza możliwość analizy zróżnicowania wartości i norm społecznych oraz ich przemian w czasie. Kwestionariusz obejmuje szeroki zakres zagadnień: od wartości związanych z życiem rodzinnym i pracą, poprzez wartości religijne, polityczne i gospodarcze, do zagadnień moralności prywatnej i obywatelskiej oraz identyfikacji i tożsamości lokalnych, regionalnych, narodowych, europejskich i globalnych.

Dane uzyskane w trakcie badań EVS ukazywały przede wszystkim zróżnicowanie wartości Europejczyków, ale równocześnie pozwalały dostrzec pewne prawidłowości oraz kierunki zmian. Wyjaśnianie przemian wartości społeczeństw europejskich, w tym polskiego, wymaga rozpatrywania ich w kon-

W hierarchii wartości uznawanych za najważniejsze w życiu ludzkim na pierwszym miejscu w Polsce, podobnie jak i na całym świecie, lokowana jest rodzina

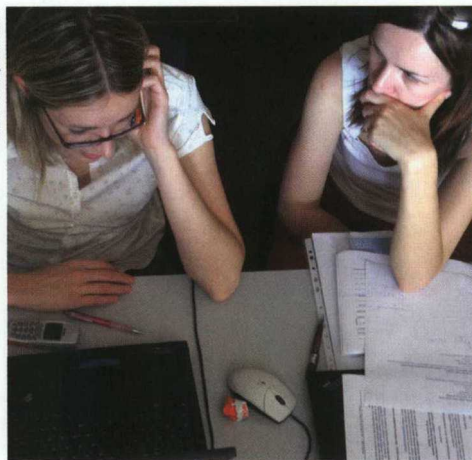
Patrycja Dolowy

tekście procesów o różnym zasięgu czasowym i terytorialnym. Pierwszy rodzaj zmian to globalne procesy cywilizacyjne, które wiążą się z dominacją wytworzonych w kręgu cywilizacji zachodnioeuropejskiej standardów nowoczesności i racjonalności. Drugi to procesy historyczne, które w ciągu wieków wpływały na kulturowe zróżnicowanie krajów europejskich i łączyły się z podziałami religijnymi. Trzeci to przekształcenia polityczne, które w XX wieku powodowały odmienność doświadczeń historycznych społeczeństw w różnych częściach Europy. Czwarty to proces jednoczenia Europy.

Procesy globalizacji, modernizacji i rozwoju gospodarczego prowadzą do podważania autorytetu tradycyjnych instytucji, zwłaszcza religijnych, do pluralizacji światogłądów, sekularyzacji i indywidualizacji wartości. Indywidualizacja oznacza rosnące uznawanie autonomii jednostek ludzkich, które samodzielnie dokonują wyborów wartości i norm postępowania, kierując się własnym interesem i preferencjami, a także uznają prawa innych do takich wyborów. Według teorii Ronalda Ingleharta można przewidywać dwa kierunki przemian wartości. Pierwszy obejmuje zmiany na skali: od uznawania tradycyjnych wzorów rodziny, instytucji i autorytetów, zwłaszcza religijnych, identyfikacji z narodem i dumy narodowej do świecko-racjonalnych wartości podkreślających indywidualne osiągnięcia, skuteczność i niezależność, demokratyczną partycypację w życiu politycznym oraz racjonalno-prawne legitymizowanie instytucji. Drugi to przejście od orientacji na wartości materialistyczne, związane z potrzebami przetrwania oraz bezpieczeństwa fizycznego i ekonomicznego do wartości postmaterialistycznych, wyrażających potrzeby samorealizacji i samoekspresji, zainteresowanie jakością i komfortem życia, a także wewnętrznymi duchowymi aspektami wierzeń religijnych.

Źródła różnic

Wyniki badań EVS i WVS w znacznej mierze potwierdzają te przewidywania. Najwyższy stopień przyjmowania zarówno wartości świecko-racjonalnych, jak i postmaterialistyczno-indywidualistycznych występuje w krajach o wysokim poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, takich jak Szwecja, Norwegia, Dania, Holandia, Niemcy,

Mimo dużego znaczenia przypisywanego pracy Polacy są mniej niż mieszkańcy Europy Zachodniej ze swej pracy zadowoleni i odczuwają mniejszy stopień swobody podejmowania decyzji w pracy

Finlandia, Szwajcaria, Austria, Francja, Belgia. W latach 1990–2000 nastąpiło przesunięcie w kierunku wartości postmaterialistycznych, które stały się dominujące w Stanach Zjednoczonych, Kanadzie, Australii, Nowej Zelandii, Japonii, a także krajach skandynawskich i zachodnioeuropejskich.

Jednakże niezależnie od poziomu rozwoju gospodarczego, bogactwa i modernizacji wpływ na konfigurację wartości aprobowanych przez poszczególne narody wywierają różnice regionalne, odmienność tradycji kulturowych, w tym przede wszystkim religijnych, a także doświadczeń historycznych. W krajach protestanckich najszerzej przyjmowane są wartości indywidualistyczne, świecko-racjonalistyczne i postmaterialistyczne, a także otwartość kulturowa i tolerancja oraz postawy przyzwalające na odchylenia od norm w sferze życia prywatnego, seksu i stosunków interpersonalnych. Rzadziej i wolniej wartości te i postawy dochodzą do głosu w katolickich krajach Unii Europejskiej. Charakterystyczne jest, że najwyższe w Europie wskaźniki tradycyjnych wartości rodzinnych, religijności i dumy narodowej występują w krajach ulokowanych na obszarach peryferyjnych (obok Polski także na Malcie, w Portugalii, Irlandii, Grecji, Rumunii), które w czasach formowania się nowoczesnych narodów pozbawione były własnej państwowości, a kształtowanie się ich tożsamości narodowej spletało się z identyfikacją religijną.

Rodzina Polska

Wartości uznawane przez Polaków są bardziej tradycjonalistyczne niż wartości dominujące w czołówce najbogatszych krajów zachodnioeuropejskich. Wyraźna jest

Wartości uznawane przez Polaków na tle Europy

też w Polsce przewaga wartości materialistycznych nad postmaterialistycznymi, która zwiększyła się w latach dziewięćdziesiątych, kiedy silnie odczuwane były wartości bezpieczeństwa i utrzymania porządku w kraju. Jednakże dane z 2005 r. i 2008 r. ukazują zmniejszenie rangi tych wartości i wzrost znaczenia postmaterialistycznych wartości swobód politycznych i wolności słowa.

W hierarchii wartości uznawanych za najważniejsze w życiu ludzkim na pierwszym miejscu w Polsce, podobnie jak na całym świecie, lokowana jest rodzina. W 2000 roku wymieniło ją jako bardzo ważną w swoim życiu 84% Europejczyków i 92% Polaków; w 2008 r. w Polsce odsetek ten nieco się zmniejszył – do 87%. Większość Polaków akceptuje tradycyjny wzór rodziny opartej na stabilnym długotrwałym związku małżeńskim, w którym bardzo istotne powinno być posiadanie dzieci i szczególnie akcentowana jest macierzyńska rola kobiet, od rodziców oczekuje się poświęcania się dla dzieci, a od dzieci bezwzględного szacunku dla rodziców. Badania demograficzne ukazują jednak coraz częstsze przypadki konkubinatu, wzrost liczby rozwodów i odsetków urodzeń pozamałżeńskich, opóźnianie zawierania związków małżeńskich i posiadania dzieci oraz ograniczanie ich liczby (w warstwach średnich), a także niestabilne związki, samotne macierzyństwo i porzucanie dzieci (zwłaszcza w warstwach ubogich). Uznawane przez Polaków tradycyjne wzory nie pozwalają sprostać pragmatycznym wymogom codzienności. Wyniki badań z 2008 r. ukazują erozję uznawania tradycyjnych wzorów: wzrost akceptacji opinii, że małżeństwo jest instytucją przestarzałą (6% w 1990 r., 9% w 1999 r., 18% w 2008 r.), że kobieta nie musi mieć dziecka, by czuć się osobą pełnowartościową (25% w 1990 r., 29% w 1999 r., 44% w 2008 r.). Zwiększyła się przy tym w Polsce wartość więzi pozarodzinnych, z przyjaciółmi i znajomymi (19% w 1990 r., 28% w 1999 r., 38% w 2008 r.); wartość ta zbliżyła się do wskaźników europejskich, które poprzednio były znacznie wyższe niż polskie.

Pracowity jak Polak

Praca zajmuje drugie miejsce wśród wartości szczególnie wysoko cenionych. Odsetki Polaków wskazujących, że praca jest bardzo ważna w ich życiu (66% w 1990 r.) były zna-

cząco wyższe od średnich europejskich (57%). Widoczne są jednak wyraźne zmiany uznawania tej wartości pod wpływem koniunktury gospodarczej i sytuacji na rynku pracy. Przed dekadą w okresie wysokiego bezrobocia odsetek Polaków uznających pracę za bardzo ważną (79% w 1999 r.) był najwyższy w Europie. Obecnie zbliżył się do średniej europejskiej (56% w 2008 r.). Upodobił się do europejskich także wskaźnik wartości czasu wolnego, która w poprzedniej dekadzie znacznie częściej uznawana była za bardzo ważną przez całą próbę Europejczyków niż przez Polaków. Mimo dużego znaczenia przypisywanego pracy Polacy są mniej zadowoleni ze swej pracy niż mieszkańcy Europy Zachodniej i odczuwają mniejszy stopień swobody podejmowania decyzji w pracy. Praca uznawana jest przez Polaków za wartość samą

95% Polaków deklaruje swoją religijność, a zarazem wzrasta sekularyzacja społeczeństwa, o której świadczy rosnące przyzwolenie dla zachowań potępianych przez Kościół – takich jak rozwody czy eutanazja

w sobie, lecz w życiu codziennym odczuwane są przede wszystkim jej wartości instrumentalne: dobre zarobki i pewność pracy.

Religia i polityka

Znaczenie przywiązywane do wartości religijnych jest także cechą wyróżniającą Polaków na tle europejskim. Polska należy – obok Malty, Rumunii, Grecji i Irlandii – do grupy krajów europejskich o najwyższych wskaźnikach deklaracji wyznawania religii (95%). O postępującej sekularyzacji świadczy jednak spadek odsetka Polaków wskazujących religię jako bardzo ważną w ich życiu – z 51% w 1990 r. (przy średniej europejskiej 23%) do 45% w 1999 r. i 31% w 2008 r. Świadczy o niej też rosnące przyzwolenie dla zachowań potępianych przez Kościół (rozwoły, przerywanie ciąży, eutanazja) oraz wysokie odsetki osób stwierdzających, że Kościół nie daje właściwych odpowiedzi na pytania dotyczące problemów społecznych i politycznych (61%) i odrzucających zaangażowanie Kościoła w politykę (ponad 80%). Praktyki religijne uznawane są w Polsce za uroczyste i odświętne, podniosłe i celebrowane jako symbole wspólnoty narodowej, podtrzymywane autorytetem Kościoła. Na co dzień wszakże następuje rytualizacja praktyk religijnych i selektywny wybór dogmatów wiary dostosowywanych do potrzeb indywidualnych.

Polityka zajmuje niezbyt znaczące i ciągle malejące miejsce w życiu Polaków. Porównanie wyników badań EVS z 1990, 1999 i 2008 r. wskazuje na zmniejszenie się wskaźników zaangażowania w politykę i zainteresowania nią w Polsce w odróżnieniu od krajów Europy Zachodniej, gdzie w tym okresie był znacznie wyższy poziom zainteresowania polityką. Demokratyczny system polityczny jest wartością uznawaną przez większość Polaków. Aczkolwiek w ostatniej dekadzie malały odsetki obywateli naszego kraju, którzy stwierdzali, że jest to system bardzo dobry lub raczej dobry (z 85% w 1999 r. do 76% w 2008 r.) oraz że mimo pewnych problemów demokracja jest lepsza niż inne formy rządów (z 90% do 81%), to równocześnie mniej osób wyrażało opinię, że w demokracji jest zbyt wiele klótni i brak zdecydowania, a także że ustroj demokracja nie radzi sobie z utrzymaniem porządku. Oceny funkcjonowania demokracji w naszym kraju podlegały dość znacznym wahaniom. W 2008 r.

przewagę uzyskała proporcja zadowolonych z funkcjonowania demokracji w Polsce (54%) w przeciwieństwie do 1999 r., kiedy 57% wyrażało niezadowolenie. Nawet negatywnym ocenom funkcjonowania demokracji towarzyszyło jednak przekonanie o stabilności systemu demokratycznego w Polsce.

Tożsamość narodowa a lokalna

Poczucie dumy narodowej lokowało Polaków w czołówce krajów europejskich objętych badaniami EVS. Odsetek badanych wyrażających dumę ze swojej polskości wynosi ponad 95%. Aczkolwiek również wysokie proporcje dumnych ze swej narodowości występują w Portugalii, na Malcie i w Irlandii, to odsetki te były znacznie niższe wśród sąsiadów Polski: Niemców, Litwinów, Czechów, Słowaków, Ukraińców, Białorusinów, Rosjan. Porównanie danych z lat 1990–2008 ukazuje jednak także przeciwny wzrostowi dumy

Polacy są przekonani, że przynależność do Unii Europejskiej będzie sprzyjać zachowaniu tożsamości i kultury narodowej

narodowej trend zmniejszenia się znaczenia identyfikacji narodowej Polaków (z 45% do 19%) i wysunięcia się na pierwsze miejsce poczucia więzi ze społecznością lokalną. Prawie połowa Europejczyków i dwie trzecie Polaków wymienia jako najważniejsze poczucie przynależności do miejscowości, w której mieszka. Identyfikacja z własnym narodem, mimo wskaźników osłabienia w niektórych państwach, pozostaje jednak istotna dla Europejczyków. Natomiast wskaźniki identyfikacji z Europą są wśród jej mieszkańców zaskakująco niskie, nie przekraczają kilku procent i pozostają na tym samym poziomie przez 20 lat. Niemniej jednak większość Europejczyków akceptuje członkostwo swego kraju w Unii Europejskiej. W opiniach Polaków przynależność do Unii dała im poczucie otwarcia na świat i większej wolności. ■

Chcesz wiedzieć więcej?

- Inglehart R., Basanez M., Diez-Medrano J., Halman L., Luijkx R. (2004). *Human Beliefs and Values: a cross-cultural sourcebook based on the 1999-2002 values surveys*. Mexico: Siglo XXI Editores.
- Jasińska-Kania A. (Guest editor). (2005-2006). Changing Identities of Europeans. *International Journal of Sociology*, 35, 4.